

תולדות שד"ל

יהודה האזרחי

א

עבודתו הספרותית והמחקרית של שמואל דוד לוצאטו, או שד"ל, (1800 — 1865) זכתה בכללה לדיון רב־ערך, הן מבחינת ערכה העיוני והן מבחינת ערכה האמונתי. ודיון זה, שתחילתו עוד בימי־חיו של שד"ל, נמשך והולך עד עתה, ולא עוד, דומה שאך כיום הוא מגיע לכדי בירור בעיות־היסוד של משנת שד"ל ואבחנה בעיקרי שיטותיה [1]. רבות ניכתב על שד"ל כמשורר, מחברו של „כינור נעים“, כחוקר מדעי יהדות, שהשפעתו מכרעת בהחיא שירת ספרד, ובעיקר כהוגה־דעות, שתורתו הפילוסופית המסתמכת על ידיעות בפילוסופיה יהודית וכללית כאחת ניתנה במקוריות ובשיטתיות, עד היותה כנידבך חשוב במחשבה היהודית ובהגדרת המושג „יהדות“. ואף אם עדיין לא מיצו הכותבים את דיונם ביצירתו של שד"ל, הרי יש בידם להציע מבחר נאות לכל אדם הבא לתהות על קנקנה. ואילו אחת מיצירותיו של שד"ל, היא האוטוביוגרפיה שלו, נשתכחה ונדחקה לקרן־זווית, ולא זכתה עד היום לבדיקה ולהערכה. אוטוביוגרפיה זו, שפורסמה בהמשכים רבים ב„המגיד“, אך לא כונסה מעולם בספר, אינה בעלת ערך ספרותי כאוטוביוגרפיות עבריות אחדות של תקופת־ההשכלה, כגון „אביעזר“ למרדכי אהרן גינצבורג (רמ"אג) ו„חטאת נעורים“ למ. ל. לילנבלום (מל"ל), אולם היא מעטה אור הן על אישיותו של שד"ל והן על יהדות איטליה של זמנו, ולפיכך אין ספק, שניתוחה וביקורתה — הן מבחינת תכנה, והן מבחינת סגנונה וליכודה האמונתי — חשובים במאד בתולדותיה של הספרות העברית החדשה.

ב

תחילת „תולדות שד"ל“ נכתבה עוד בשנת 1837. שד"ל מגלה [2]

[1] ראה מאמרו של ד"ר י. א. הלר „עיקרי תורתו של שמואל דוד לוצאטו“, מלילה IV—III, מנצ'סטר, תש"י, הטוען לביטולה של הגדרתו של שד"ל כ„רומנטיקון“, כפי שניקבעה עליידי כותבי תולדות הספרות העברית כקלוזנר ולחובר.

[2] המגיד II, 22.

שניגש באותה שנה לכתיבת תולדותיו לבקשתם של „שני חכמים אחד עברי והוא דאקטאר פֿירסט, ואחד נוצרי והוא דאקטאר דעליטש“, שעמדו להוציא כריסטומטיה עברית, אולם הדבר לא עלה בידם. ואותם הדפים המעטים של תולדותיו — ששד"ל מדבר בהם על עצמו בלשון נסתר — נדפסו לראשונה אך ב„מכתבי שפת קדש“ למנחם (עמנואל) בונדי [3]. בימי זיקנתו חזר שד"ל אל כתיבת האוטוביוגרפיה שלו. ב„המגיד“ משנת 1858 הודפסו שנית הדפים הראשונים המעטים של „תולדות שד"ל“, ולאחריהם הוסיף שד"ל להדפיס ב„המגיד“ את תולדותיו, שמעתה נכתבו בידו בגוף ראשון, בהמשכים רבים חסרי רציפות קבועה, בשנים תרי"ח—תרכ"ד (1864—1858). התולדות נכתבו בידי שד"ל לסירוגין והופיעו בהפסקות ממושכות. הן חסרות עריכה מלכת, ובודאי נמצאים בהם חלקים רבים, ששד"ל היה מעבדים מחדש או משמיטם — אילו רצה לצרפם ליצירה אחדותית. יש שהם סוטים מסיפור התולדות ועוסקים בויכוחים ובדברי־פולמוס, ויש שהם נוטים ועוברים מענין לענין ללא־צורך פנימי, מבליעים לעתים את הטעוֹן־הדגשה ומדגישים את הטפל — כדרך כל כתיבה, הנעשית לסירוגים ללא התכנסות היוצר לאטמוס־פירה אחת האופפת את יצירתו מתחילתה עד סופה. אולם, למרות זאת, מורגש קו ברור, העובר ב„תולדות שד"ל“ למן תחילתן ועד סופן ומלכדן לגוף אחד, ובכל ההמשכים המקוטעים ניכר האור המדריך, שמכוונם למטרה אחת.

שד"ל עצמו דן במהות האוטוביוגרפיה ובערכה, והסביר את המטרה שהמריצה אותו לכתיבת תולדותיו: „לא הייתי בחצרות המלכים, ובסוד יועצי ארץ לא עמדתי, ובמושב הגדולים לא ישבתי, ולא אירע לי שום מאורע גדול, ולא עשיתי מעשה גדול (אפילו ספר גדול), גם לא קניתי לי חכמה גדולה . . . אבל אני טרחתי ויגעתי לברר את האמת מן השקר“ [4]. כאדם שחייו היו קודש לחיפוש האמת, הריהו רשאי אף חייב לספר על כל המאבקים שפגשוהו בדרכו. סיפור תולדותיו של אדם אינו מיועד לשעשע ולהנעים את הבטלה, אלא לסייע בבקשת האמת, כיון שבאמצעותו מצביע הכותב לא רק על „הענפים [ש] הם נראים ונודעים“, אלא גם על „השרשים [ש] הם משוקעים בקרקע“ [5], וחושף הוא את התהליך הממושך שעל־פיו גדל קימעה־קימעה ופיתח את כושרו הרוחני ואת אהבתו־לאמת. ולא עוד, שד"ל סבור שלא יחיד־סגולה בלבד אלא כל אדם ראוי שיספר את תולדותיו. הוא עצמו, לפי הודאתו, „אינו ראוי יותר מכמה אלפי בני אדם שיהיו

[3] פראג, 1857; עמ' 74—62.

[4] המגיד V, 17.

[5] שם.

פרטי קורותי[ו] ידועים בארבע כנפות הארץ" [6]. בחיי כל אדם מתרחשים מאורעות וחוויות, שאם יספרם בפומבי, תהיה תועלתם רבה עד לאין שיעור. אולם בתנאי, שהדברים יהיו מסופרים בכנות קפדנית. תועלתה וערכה של הספרות נטועים אך בדיוקה העובדותי. שד"ל נלהב בדרישתו לדיוק כגון זה, עד כדי כך שהוא מתנגד לכתיבת בלטריסטיקה. לדעתו, "כל המון הספרים הנקראים רומאניצי, הם על הרוב ספרים מזיקים, מפני שהם בדויים" [7]. מובן, כי תמימות יתרה כלולה בדעה זו, שאינה מבינה כי אמת אמנותית שברומנים עלולה להיות מועילה ומאלפת אף שאין היא אמת עובדתית. ותמימות כפולה היא לסבור, כי כל אמת עובדתית היא בעצם טבעה אמת אמנותית. על שגיאה חמורה זו של שד"ל עמד בחריפות קיצונית עוד מ. ל. לילנבלום, שהעיד על עצמו שקרא הרבה ספורי רומנים שהיו לו למאורייענים, ולעומת זאת קרא ביוגרפיות רבות, שלא מצא בהן מאומה: "לא אידיאות ולא תורת נסיון" — וביניהן מנה את האוטוביוגרפיה של שד"ל, שהיא חסרה כל חשיבות מבחינה עצמית, וכל ערכה שנכתבה בידי איש מפורסם. "תולדות שד"ל ריקות כשבע השבילים שראה פרעה בחלומו" [8] — קבע מל"ל בלעג עקצני. אמנם, מל"ל הפריז בבקורתו והתעלם מתוך פזיזות יתרה מכוונתו הטמירה של שד"ל. שכן שד"ל דרש, בדברו על מהות האוטוביוגרפיה, שתהיה מבוססת על שני רבדים של אמת. הרבד הראשון מצוי בסיפור עובדתי גרידא, שכמותו יכול ורשאי כל אדם לספר, ולפיו כל תולדות־אדם, כתובות בידי עצמו, ברכה רבה בהם. (וכלפיו היו דברי־הביקורת מוצדקים). ואילו הרבד השני, שבו לדעת שד"ל עיקרה של האוטוביוגרפיה, מצוי אך בסיפור תולדותיו של אדם יחיד סגולה, שחיוו היו קודש לחיפוש האמת, תהא זו אמת מדעית, פיוטית או מוסרית. הכרזתו של שד"ל על עצמו, שאינו ראוי יותר מאלפי־אלפים אנשים אחרים לכתוב את תולדותיו, לא היתה אלא ענווה יתרה. הן הוא עצמו העיד, כי חיו, שאמנם לא הצטיינו בהרפתקאות רבות־עניין, ניחנו בחשיבות, כיון שהיו קודש לחיפוש אמת לאומית־מוסרית, וכי עיקר משאלתו היה לצייר את תהליכו של חיפוש־האמת, שהחל בילדותו ונמשך עד לזיקנותו, אותו תהליך של שקידה על הלמודים, מחשבה עקשנית שאינה נסוגה מפני דעות מקובלות וחתיירה בלתי־פוסקת אל מקורות־העבר ואל תקוות־העתיד של העם היהודי ותרבותו.

דרכו של שד"ל ב"תולדותיו" אינה סיפורית. אין הוא מתכוון למזג

[6] המגיד VI, 12.

[7] המגיד II, 22.

[8] חטאת נעורים, כל כתבי מל"ל, II, 214.

בהרצאתו גילויי הווי ותיאוריות או נימות-וידוי לחויות אישיות. כאדם, שכל רומן דומה בעיניו כ"מזיק", לא ייפלא שהוא מזלזל בסממנים האמנותיים, שהם בלבד המקנים כוח-שיכנוע הן ליצירה "בדויה" והן ליצירת "אמיתית". אמנם יש ומתגלים ב"תולדות" אי-פה אי-שם סיפור נוגע-ללב, תיאור הווי מיוחד-במינו, או אף חויה אישית מזעזעת. אולם גילויים אלה דומים כאיי-ירק בודדים ברחבי חול מדברי אפור, ואין הקורא פוגש בהם אלא לעתים רחוקות. שד"ל סבור, שתולדותיו של אדם אינם נסבים על המאורעות החיצוניים שאירעו לו בלבד, ואף לא על עולמו הפנימי וסבך הרגשותיו ומחשבותיו בלבד, אלא על כל העושר הרוחני, הלמודי, שהיה מנת-חלקו בחייו. לפיכך הוא מתאר ב"תולדותיו" לא רק את ביתו, את הוריו, את מודעיו, ואת סביבתו, ולא רק את הרגשותיו ושאפיותיו בילדותו ובנערותו, אלא גם — ובעיקר — את כל הלמודים שלמד, כל המסקנות הנכונות והמוטעות של שקידתו בספרים, קדושים וחילוניים כאחת, וכל פרטי-הפרטים הקשורים לתהליך-עיצובם של שכלו ואמונתו. פירוט זה של עולמו התרבותי והלמודי תופס את חלקה הגדול של האוטוביוגרפיה. רוב הדפים ב"תולדות שד"ל" מלאים דיונים בבעיות כגון קביעת זמן תחילתם של הטעמים והניקוד, הוראות למשוררים, דקדוקי-לשון, ביאור פסוקי תנ"ך, הבהרת עיקרי פילוסופיה. מקור פגימתן האמנותית של "תולדות" אלה אינו איפוא בשל ה"ריקות" הגדולה שבהן, כפי ביקורתו של מל"ל, אלא בשל הגודש הרב שבהן. אולם גודש זה אינו מקרי, אף אין לפטרו כלאחר-יד ולראותו ככשלון ספרותי, שכן סיבתו פנימית-אורגנית, והיא קשורה בהשקפת-עולמו של שד"ל. שד"ל מיזג באישיותו רגשיות פיוטית ושכלתנות מדעית המבוססת על ידיעות רחבות ועמוקות בפילוסופיה כללית ובכל ענפי היהדות. בבואו לכתוב את סיפור "תולדותיו" היה סבור, שפרשת חייו כחוקר בחכמת-ישראל חייבת לגולל כל פרט של מסכת למודיו, כל ספר שקרא, כל שיר שכתב, כל השערה ששיער (ואף אם התבדתה), וכל מסקנה שהגיע עדיה. אילו היה מוותר על ההרצאה המפורטת של דעותיו בנידון הניקוד והטעמים, למשל, היה מחסיר באור חשוב בהסברת גישתו לתלמוד ול"זוהר", ובכך היתה הרצאתו על חיפושיו אחר האמת לקויה בחסר. וכך בנידון כל פרט אחר. אין שד"ל רואה עצמו כאיש-מדע, שחייו כאילו חצויים לשנים: מצד אחד חיים רגשיים "פרטיים", ומצד שני לימוד המדע. בעיניו המדע הוא חיותו הרגשית. כל ספר שקרא דומה לו כפרק חשוב בתולדות-חייו לא פחות מאשר מאורע חמרי או חוויה נפשית. משהוא שואף להיות כנה כלפי עצמו, הריהו דן בכל פרט למודי ושכלי בתולדותיו, מבלי לחשוש לגודש, שיפגום בצורה האמנותית ה"משעשעת" של האוטוביוגרפיה.

ג

אולם תהא זו טעות לסבור, שהאוטוביוגרפיה של שד"ל, הגדושה הסברות למדניות, משוללת כל ערך ספרותי. אמנם, תאורי־ההווי ניתנים בה כאילו אגב־אורחא, והם אך כעין פרקי־בינים קצרים בין ההרצאות רבות־הכמות הדנות בהתפתחותו הלימודית והיצירתית של שד"ל. ובכל־זאת יש בציורים בודדים אלה כדי להקנות תמונה נאה וברורה של ההווי והאווירה, הן בקרב משפחתו של שד"ל והן בקרב הקהילה היהודית באיטליה. אישיותו של חזקיהו, אבי שד"ל, מתוארת בשירטוט נאה ובהיר־גוון. אדם מיוחד־במינו זה, שהיה חרט עני, עסק בחכמת־הטבע ובנסיונות לשימוש בכוח הקיטור, ועם זאת היה נתון ראשו ורובו בלימודי תורה ותלמוד וגם קבלה, היה בעל ידיעות רבות אבל מבולבלות, בעל־הזיות ובלתי־ארצי, ועם זאת איש־רעים נוח, אץ לעזור לזולתו, שואף־צדק במידה בלתי־מצויה ומואס בערמומיות הזייפנית הנקראת בפיו „דרך־ארץ” [9]. אף חיי משפחת לוצאטו מתוארים בציורים יפים מאד, אם כי חטופים, כגון בסיפור על שד"ל הילד, שברח מביתו, מפני שכעס על אביו שמנע ממנו מלבושים חדשים, מתוך זלזול מופרז „בהתקשטות”, ואמו החרוצה והעמלנית שרצתה לפייסו תפרה לו בגד משמלת־חמודות שלה שצבעה ארגמן, עד שקצת מנערי השוק קראו אחריו „הגמון” [10]. או בציונו של הנוהג המקובל בין יהודי טריאסטי, על־פיו חייב כל נער בהגיע לגיל שלוש־עשרה או ארבע־עשרה להתחיל לעבוד במלאכה או בבית־מסחר, ואמנם לעבודה כגון זו נועד אף שד"ל, על־פי מצוותה של אמו, שהיתה אשה פשוטה ומעשית. „והנה הצרה היותר גדולה אשר מצאה את ש"ד, הלוא היא מות אמו, אשת חיל משען ביתה בהיותו בן שלש־עשרה וחצי, היתה לטובתו, לבלתי ימוש מאהל התורה והחכמה” [11]. או בתיאור נערותו של שד"ל, שסירב לעבוד בכל עבודה שהיא, כדי לא להטריד עצמו מלמודיו, ולפיכך לא נענה להפצרת קרוביו וידידיו, אפילו בשעות מצוקה, ונשאר בבית ומילא תפקיד של עקרת־בית ובישל את ארוחותיה של משפחתו. „אך הטרדות האלה לא מנעוהו כלל מעסוק בלמודים, ופעם אחת ערך את העצים והצית בהם האש, וישב לו וספר הפילוסוף לוק בידו, והיה קורא בו וסבור שהאש עושה פעלתה, אבל האש לא אחזה יפה בהעצים, והבית ימלא, והוא יושב וקורא, עד שבא אביו והודיעו כי סביבותיו

[9] מכתבי שפת קודש, עמ' 63; המגיד 11, 17.

[10] מכתבי שפת קודש, עמ' 66; המגיד 11, 18.

[11] מכתבי שפת קודש, עמ' 68; המגיד 11, 19.

עשן כבד" [12]. שד"ל עמד בסירובו לעסוק בכל מלאכה אף כשנתבגר. אביו ניסה להשפיע עליו כי ילמד את אומנותו, אומנות החרטות. משנתיאש מזאת שכר לו מורה שילמדו מלאכת השענות במשך שנה שלמה — אך לשווא. שד"ל מאס בכל עבודה, שעלולה היתה להפריע מלמודיו. ואביו — שחש שבנו ישאר לאחר מותו חסר-לחם — כתב לבנו „התראה" המעידה, שהזהירו השכם וערב ללמוד מלאכה, ובכך קיים את חובתו, ומעתה נקי הוא מכל אשמה. או התיאור היפה של הבית, שבו גר שד"ל משך עשרים ואחת שנה, עד שיצא מטריאסטי לפאדובה. „הבית הקטון ההוא היה רחוק מהמון הקריה, בנוי על ראש גבעה, ונשקף על פני גבעות אחרות. מאחריהן היה השמש יוצא מחפתו בבקר ובקרב ומשמח לב שד"ל ומרומם נפשו לאלקיו . . . ישיבת הבית ההוא הועילו מאד לשד"ל מפנים רבים, כי היו חיוו בכרך ובכפר כאחת, כי בביתו היה רואה סביבותיו שדות וכרמים, וגם הוא היה לו לאחורי ביתו ארבע אמות קרקע נעבד, ובכל שכניו היו עניים עושי כל מלאכה ועובדי האדמה, והוא כל יום היה בא בעיר להתפלל בבית-הכנסת וללמוד בת"ת, והיה רואה המון הקריה העליזה ודרכי אנשיה." [13] או הסיפור על שד"ל ואביו ואחותו, שנתרוששו לחלוטין לאחר שגנבים פרצו לחנותם וגנבו את כל הנמצא בה, ולפיכך עבדו יחדיו בהכנת „תולעים" (מיני איטריות), ותוך כדי עבודתו זו היה שד"ל „מחבר שירים ומבדיל נרדפים ומפרש מקראות וכותב אגרות" [14].

מצרוף של קטעים בודדים הפזורים פה ושם ב„תולדות שד"ל" אפשר לקבל תמונה גם מהווי הקהילה היהודית בטריאסטי. אנו נוכחים, שיהודי איטליה, בניגוד ליהודי רוסיה, לא כלאו עצמם בתחום כלכלי ורוחני צר, אלא באו בין ה„גויים", דיברו וכתבו לשונות לועזיות, אף עסקו בלימודים חיצוניים. ילדיהם חונכו בבתי תלמוד-תורה, שבהם למדו, מחוץ ללמודי התורה והיהדות, גם לשונות זרות ומדעים. והילדים הללו חיו חיים תקינים והיו שווי-זכויות לכל ילדי העיר. יחד עם התלמידים של כל בתי-הספר שבעיר השתתפו בטקס הגשת פרסים לתלמידים המצטיינים. שד"ל, שהצטיין בלימוד רומית, גיאוגרפיה והיסטוריה, קיבל כפרס ספר של מונטסר קייה מידי „הדיראקטאר" הצרפתי. (טקס זה חל בזמן השלטון הצרפתי בטריאסטי. תיאורה של מלחמת האוסטרים בצרפתים באוקטובר 1813 ושל כיבושה של טריאסטי בידי האוסטרים מובא אף הוא ב„תולדותיו"). יש ושד"ל מספר על אהבת-השמחה של יהודי טריאסטי, שלא נמנעו מלהנות בחגיגות

[12] שם.

[13] מכתבי שפת קודש, 65—66; המגיד II, 18.

[14] המגיד VII, 27.

הפומביות של תושבי העיר. בהיותו כבן שבע־עשרה, ציין ביומנו במיוחד, שאותו יום היה היום האחרון של הקרניבל. „בטריאסטי יום שמחה גדולה בשוקים וברחובות, ובימי ילדותי הייתי גם אני הולך וישב בחנות דודתי לראות בצחוק העם, ובשנה ההיא (1817) ישבתי בביתי ועסקתי בחקירותי ולא פניתי אל שעשועי ההבל” [15]. ביחוד הרבה שד"ל לספר על שעשוע מקובל בין יהודי טריאסטי: קריאת חידות ופתרונותיהן בחתונות ובמשתאות. החידות היו עוברות מיד ליד בכל הקהילה, ופותריהן היו קוראים את הפתרונות קבל־עם, לרוב בחרוזים. ואף שירו הראשון של שד"ל, שעשה לו פרסום בחוגי המשכילים בעירו, היה פתרון־חידה שקרא בחתונתה של בתו של ר' יוסף אליעזר מורפורגו, אחד מראשי הקהל. לעתים מובא ב„תולדות שד"ל” תיאורם של יהודים מלומדים ומכובדים, בעלי השכלה יהודית וחילונית רחבה, שיש להם מהלכים גם בין אחיהם וגם בחוגי השלטונות. „בימים ההם היה בעירי איש נכבד מאד, משכיל בכל מדע, והוא מראשי הקהל, וגדול בעיני השרים והסגנים, ולפני מלכים יתיצב, שהיה מנהיג עדותנו בחכמה וביראת ה', וגם על בית־הספר היה משגיח בעין פקוחה” [16]. אדם זה היה מן הנגשים אליו (אל הקיסר ע"ה) כאחד מהיושבים ראשונה במלכות” [17]. וכמותו נמצאים יהודים רבים בטריאסטי, ביניהם רופאים ומלומדים, שהם אדוקים ביהדותם, ועם זאת באים גם בין הנוכרים ועוסקים בהויות העולם.

חשוב במיוחד הוא תיאור החינוך היהודי באטליה, המשורטט ב„תולדות שד"ל” בקוים ברורים ונאמנים, בניגוד לכל אורח החינוך, שהיה מקובל בין יהודי מזרח־ארופה, לפיו למדו הילדים ב„חדרים” ובישיבות תלמוד בלבד, בתורה לא עסקו אלא מעט, ואת הנ"ך לא ידעו כלל, וההוגה בספרים חילוניים ומדעים ולשונות זרות דמה בעיניהם ככופר בעיקר וכסוטה מדרך־הישר, לפיו הפכו החניכים למשכילים רק לאחר שפרקו עול והתחילו קוראים ולומדים בסתר ספרים „אפיקורסיים”, באחור רב וללא־שיטה — מצוייר ב„תולדות שד"ל” אורח החינוך של יהודי־איטליה, לפיו משולבים לימודי־היהדות מלכתחילה בלמודים אנושיים־כלליים. כל אותה מרירות וכל אותה קיצוניות, המסוגלות למשכילי רוסיה ש„התפרקו” עד כדי הכרזת מלחמה על אבותיהם ורבותיהם, דמו כאן כמיותרות. הקניית לשונות לועזיות ומקצועות כלליים לילד לא פגמה באמונתו ובדבקותו ביהדות, אדרבה היא אף ביססה אותן יותר בהעניקה להן עושר־לוואי של תרבות כלל־אנושית. וכך אנו רואים את שד"ל לומד מגיל שלוש ארבע וחצי קריאת הלשון

[15] המגיד VI, 21.

[16] המגיד III, 22.

[17] המגיד VI, 16.

העיברית. ובהיותו בן ארבע־שנים וחצי הוא נכנס לתלמוד־התורה, שהוקם בטריאסטי עוד בשנת תקמ"ב (1782) ע"פ שיטתו של נ. ה. וויזל: שם לומדים הילדים, פרט ללימודי תורה — המהווים את עיקר לקחם — גם איטלקית וגרמנית וחשבון. הלמוד מתקדם מן הקל אל הכבד: בגיל שמונה לומד שד"ל את ספר איוב, ובגיל תשע רש"י ורד"ק ומשניות ודקדוק. רק בגיל עשר הוא מתחיל ללמוד תלמוד. ואילו בהיותו בן אחת־עשרה הוא שוקד גם על צרפתית ורומית, גיאוגרפיה והיסטוריה. במשך שנות לימודיו בתלמוד־תורה, וגם לאחר שעזב בשנת תקע"ג (1813) את בית־ספרו זה מסיבת מחלתו, למד שד"ל יום־יום תורה עם אביו, וגם תלמוד למד יום־יום עם רבו, עם אביו ולבדו. בהיותו כבן ארבע־עשרה כבר היתה ידיעתו בתלמוד רבה כל־כך, שיכול היה לקבוע על דעת עצמו, כי בימי התנאים והאמוראים לא היו ספרי־הקודש מנוקדים. שקדנותו בלימודי התנ"ך והתלמוד רבתה יותר ויותר. בשנת תקע"ט רשם ביומנו, כי סיים במשך חמש־עשר חדשים לקרא עם אביו את התלמוד הבבלי כולו. בשקדנות בלתי־מצויה הוסיף ולמד מעצמו, ורכש קימעה־קימעה ידיעות רבות עד להפתיע בכל שדותיה של חתרבות היהודית. עם זאת היו ידיעותיו בלשון האיטלקית ובספרותה רבות ביותר. עוד בילדותו, כשהחליט לברוח מבית אביו על שמנע ממנו בגד חדש, לקח עמו את ספר, חובות אדם' של Soave הוא, "הספר האיטלקי היותר חביב לו בעת ההיא" [18]. הלשון הצרפתית וספרותה היו שגורות לו על פיו. הן עוד בהיותו כבן י"א קיבל כפרס ספר של מונטסקייה. ומאז קרא הרבה שירה צרפתית ("גם במשוררי צרפת הייתי קורא, וכל זה בספרים שהייתי קונה מזמן לזמן, במעט פרוטות שהיה נותן לי אדוני אבי") [19] ופילוסופיה צרפתית. כדבריו: "בימים ההם הייתי נותן זהוב אחד בכל חודש למוכר ספרים, והיה נותן לי ספרים איטלקיים וצרפתיים, והייתי קורא ומחזיר לו, וספרים רבים קריתי אז, ובכללם Nouveau Dictionnaire historique [20]. הוא ידע גרמנית, אמנם כדי קריאה בלבד ולא כדי כתיבה. וידע לטינית, עד כדי כתיבת אגרות בלשון זו. מתוך כך נקל היה לו לחדור למכמניה של הספרות האירופית. וביחוד רבו ידיעתו והבנתו בפילוסופיה של זמנו. בזאת אפשר להוכיח אפילו רק מתוך קריאתם של הפרקים ב"תולדות שד"ל" הדנים בבעיות פילוסופיות, כגון הקטע בו דן בספריו של קונדיאק והמזכיר אף את לוק, אפלטון ולייבניץ [12], או הקטעים בהם

[18] מכתבי שפת קודש, עמ' 66; המגיד II, 18.

[19] המגיד VI, 21.

[20] המגיד VII, 4.

[21] המגיד II, 21.

הסביר את התנגדותו לשפינוזה והסתמך בהוכחותיו על פילוסופים שונים, כגון יאקובי [22], או הקטעים בהם הזכיר את יחסו של מנדלסזון ללייבניץ ושפינוזה, או בכלל תורתו של מנדלסזון [23], ורושם זה מתאמת ומתחזק ככל שאנו באים לבדוק את מקורות־ההשפעה הפילוסופיים השונים הניזכרים למכביר בכל כתביו. השכלתו הכללית של שד"ל הגיעה לדרגה גבוהה כל־כך, שאפשר היה להעיד עליו, כי „היה אחד מן המשכילים ביותר בדורו”. [24].

היקף השכלה בלתי־מצוי כגון זה, וכן יכולת של מיזוג תרבות יהודית בתרבות כללית וחדירה מעמיקה בשתיהן, מקורם ללא־ספק בגאונותו של שד"ל. אדם רגיל לא היה יכול להשיגם, אף אם זכה בילדותו בחינוך נאות ביותר. אולם הרקע הכללי, שבו גדל וטופח היחיד הגאון, נחתן, כמובן, בחשיבות משנה. אילו היו הידיעות הכלליות נישללות משד"ל בגיל רך, כשם שנישללו ממשכילי מזרח־ארופה, ולא היו ניקנות בידו אלא לאחר מלחמה מאומצת ובאיחור רב, ייתכן שלא היה עשוי להגיע לכדי חדירה והבנה רבה כל־כך בחכמה האירופית. אף אם היה מגיע לכדי הבנה זו, לא היה יכול להשתמש בה כשהיא מלוכדת אורגנית באמונתו היהודית הבסיסית, אלא היה משתמש בה לשם מרדנות רגשית ביהדותו, כשם שעשו רבים ממשכילי מזרח־ארופה. אשור הגדול היה בכך, שכבר מילדותו רכש חכמה זו בלימוד תקין ושיטתי ומאז הוסיף והרווה עצמו ממעינה משך כל ימי חייו. אורית הפשרה וההתאמה שבין המקצועות הדתיים היהודיים לבין המקצועות החילוניים הכלליים, שסוגלה למסורתה של יהדות איטליה, היתה איפוא תופעה רבת־השפעה ורב־ת־ערך בתהליך התפתחותה של התרבות היהודית בזמן החדש.

ד

אופיו של שד"ל בצעירותו ובבגרותו, אף אופיים של רבותיו וחבריו, מתגלים בשירטוטים נאים ב„תולדות שד"ל”. ולא עוד, אלא שעם קריאתן מתחוויר לקורא — אף מבלי הדגשה מכוונת מלכתחילה — היקף גדלותו של שד"ל. שכן התיאורים, שהם מחד גיסא ענוותניים, ואלו מאידך גיסא בלתי־מסלפים ובלתי־מעלימים אף את היתרונות והכשרונות של כותבם, המפוררים בדפי ה„תולדות”, מגלים מדי פעם בפעם את ניצוצות גדלותו של

[22] המגיד VII, 3.

[23] המגיד VII, 37, 38, 39.

[24] י. קלוזנר, הסטוריה של ספרות העברים החדשה, II, 119. שם באה רשימת הסופרים והפילוסופים ששד"ל מצטט ומזכיר בכל כתביו.

שד"ל הילד, שעצמו בו אט־אט, עד שהפכו בבגרותו ללהבה הגדולה של גאונותו. ועדות חשובה היא לערכה של האוטוביוגרפיה, שיש בה כדי לשכנע את הקורא, בכל פגימותיה הספרותיות, כי אמנם כותבה הוא אישיות דגולה. למרות היובש היתר והגודש היתר שב"תולדות", מתגלה לנו בשיטין ובין־שיטין דמות מופלאה של אדם, שמאז ילדותו הוא מקדיש עצמו ללא־חת למטרה יחידה: חתירה אל שרשיה העמוקים של היהדות, העצמתה והרמת קרנה תוך הסתמכות על התרבות הכללית. מסירות לקנייני־הרוח של האומה והקדשת־עצמו להם מתגלים בשד"ל עוד בילדותו. בעקשנות ובשקדנות בלתי־מצויה הוא עוסק בלמודיו. העניות, תנאי־החיים הקשים, בקשותיהם של קרובים ואוהבים המשתדלים להקנות לו מקצוע ולעשותו רופא, שכן, חרט, או משרת בחנות, שיהא בכוחו לפרנס עצמו ולמצוא את לחמו, מדוחי השעשועים והתעלולים של ימי־הילדות — כל אלה אינם מצליחים להתיקו אפילו לרגע קטן מלמודיו. למדנותו איננה שכלתנית בלבד, אלא רגשית. בכך נחנה במקוריות־של־תפיסה ובמעוף מפתיע כבר מתחילתה. ילד, שלפני הגיעו לגיל ארבע־עשרה, אמר לעצמו: "מרגיש הייתי בקרב לבי, כי ספרי הקודש בלתי מובנים לנו כראוי, וגם דרכי לה"ק בלתי יודעים לנו כראוי" — ולפיכך החליט להקדיש עשרים־ושש שנות־חיים ללכת־יבית קונקורדנציה, לתרגום התנ"ך לאיטלקית ולפרושו, ולחיבור ספרי־דקדוק ומלונים וכו', וכבר ערך לעצמו תכנית מפורטת לעבודה כדי לבצע את חפצו זה [25], בוודאי שהיו בו מאויים בלתי־רגילים. ומה גם שמאויים אלה לא היו רגעיים וחולפים, אלא התמידו בו עד יום־מותו. ונפלא הדבר לעקוב ב"תולדות שד"ל" את גילוייו של כשרונו הבלתי־מצוי, את ההתקדמות שביודעין לקראת העשרת הנכס הרוחני של עם ישראל, את חיפושיו הבלתי־פוסקים אחר האמת, שבהצטרפם יחד מגלמים בחיוניות רבה את דמותו של אחד מגדולי־היהדות.

דמויותיהם של רבותיו וחבריו של שד"ל מתוארות בציוריות ב"תולדות שד"ל". ר' מרדכי יצחק קולוניא לימד את שד"ל בן־התשע רש"י ורד"ק, משניות ודקדוק. "את המלמד הזה היה ש"ד ירא יראת הרוממות גדולה מאד, והיו עושה אצלו כאפרכסת לכל דבריו ולכל שיחה קלה שהיה מדבר עם מי שיהיה, והיה האיש ההוא בעינו לאות ולמופת. ממנו בא לש"ד אהבת חכמה הדקדוק ואהבת הדיקוק בכל פעולותיו ובכל ענייניו, וגבורה למשול ברוחו ולכבוש את יצרו ולמאוס בתענוגים. . . " [26]. ר' מרדכי

[25] המגיד III, 13—14.

[26] מכתבי שפת קודש, 164, המגיד II, 17.

יצחק קולוניא היה גדול בתורה, וידיעותיו רבות ונכבדות. ושד"ל מספר כיצד היה משמשו מדי יום ביומו, שכן מאור-עיניו של הרב אבד, והיה נזקק לתלמידו שיקרא לפניו ספרים שונים וגם ראשי-פרקים של דרשותיו, שעל-פיהם היה דורש מדי שבת בשבתו. רבו היה לו לשד"ל כ"אוראקל". אולם כמה אופייני התיאור, שבו מגלה שד"ל כיצד ירד ערכו של רבו בעיניו: "מעט מעט ירד ממעלתו בעיני בזמן שמושי לפניו, וזה כי ראיתי כי החדושים שהיה מפאר בהם דרשותיו לא היו אלא אחיזת עינים ומגדלים פורחים באויר, כי לא היה דרכו דרך הפשט אלא דרך הדרש, ולא לידע ולהודיע באמת היה מבקש, אלא להראות בקיאותו וחריפותו. וגם בהיותי קרוב אליו ראיתי שהיה מחניף לעשירים, ושהיה לשון ערומים ודרכיו דרך ארץ ופוליטיק . . .". [27]. שד"ל לא כפר בגדלותו השכלית של רבו. אולם עוד בילדותו היתה הנהייה חסרת-הפניות אחר האמת הצרופה עיקר חייו — והוא מעיד על עצמו: "אני רואה באותו תינוק [הכוונה לשד"ל בגיל י"ג] מעלת אהבת האמת ודרישתה, בדבר שלא היה מקום לקוות על ידו לא תועלת ולא כבוד". [28] ומשנתערער אמונו בכנותו המוסרית של רבו, פסק מיד להעריכו. ומה יפה הוא התיאור, שמתאר שד"ל, כיצד ליווה את רבו זה לביקור בבית מכובדים עשירים, ונוכח שהלה מעניק מחמאות-חנופה, שהוא עצמו יודע כי בשקר יסודו, ועוד למחרת-היום פסק ללמוד אצלו, והוא אז כבן שש-עשרה שנה. מתוך שאיפת-אמת קיצונית וקנאית לא האמין בלמדנות שמוסריות וכנות אינן מונחות ביסודה.

רבו השני העיקרי של שד"ל היה הרב אברהם אליעזר הלוי, שאצלו למד תלמוד החל מגיל עשר. בניגוד לר' מרדכי יצחק קולוניא, שהיו מפארים אותו, היה ר' הלוי מבוזה בעיני הבריות. ועל כך רגז שד"ל מאד. "כי הרב הלוי היה מקנא קנאת ה' בלא משוא פנים, ודבריו היו יוצאים מלב טהור וישר וערומים ממעדה ערמה ואטיציזמוס". אבל, אף-על-פי ששד"ל העיד, כי ר' הלוי "היה ויהיה אהוב וחביב ונכבד בעיניו" [1] ושמו יתברך וישתבח תמיד בפי [1] ובלבב [1] — לא הוסיף ללמוד מפיו אלא עד גיל שש-עשרה. ר' הלוי היה, כנראה, פדגוג גרוע, ותלמידיו היו מרבים לצחוק ולהפריע את שד"ל השקדן מלמודיו. פעם גער הרב בו על לא עוול בכפו, ומאז חדל שד"ל לבא אליו. אך ר' הלוי לא נטר לו איבה על כך, אף ששד"ל התחמק ממנו ונמנע מלראותו, והוא היה משבח את כשרונותיו, וביחוד היללו לאחר הופעת ספרו "כינור נעים". אז נתרצה סוף-סוף שד"ל לבקרו, ומצאו, והוא

[27] המגיד 111, 32.

[28] המגיד 111, 1.

חולה וקרוב לסוף ימיו, ואמר לי [לשד"ל] דברים טובים דברים נחומים" [29].

חבריו של שד"ל, שדבק בהם לאהבה אותם בילדותו ובנערותו, מתוארים אף הם ב"תולדות". ותיאורם רב-עניין לא רק לגבי אישיותו של שד"ל וקורותיו, אלא גם להבהרת דמויות חשובות בהיסטוריה של הספרות העברית החדשה. רחל, בת-ידותו של שד"ל, הקשישה ממנו בעשר שנים, היא רחל מורפורגו לעתיד, המשוררת העיברית הראשונה, היתה חברתו מימי ילדותו. משפחתה גרה בבית אחד עם משפחת שד"ל. ולאחר מותה של אם שד"ל, הורתה לו את מלאכת-הבישול. אבל רחל לא היתה עקרת-בית רגילה. היא היתה "אשת חכמה במקרא בתלמוד ובזהר, גם אוהבת שיר" [30] וידיעותיה ולמדותיה מפליאות לגבי אשה יהודית באותה תקופה. היא עיצבה במידה ניכרת את אורח-לימודו של שד"ל בילדותו, לפני שהספיק לעלות עליה בידיעותיו, הטביעה בו את אהבתה לשירה, ושוחחה אתו הרבה על בעיות מוסר ודת. שד"ל מזכיר ויכוח אחד, שנתגלע ביניהם בנידון השאלה: האם ישנת נשמה לבעלי-חיים? — ויכוח, שהמריצו לראשונה להעמיק-חקר בבעיות הפילוסופיה [31]. ועוד מסופר על רחל ב"תולדות שד"ל", כי — בניגוד לכל המקובל בדורה — סרבה להנשא לאנשים שהוריה יעדו לה, באהבתה ליעקב מורפורגו מגוריציה, ושלוש שנים תמימות נמשך סירובה זה, עד שניצחה לבסוף את הוריה, באמצעות תכסיס ערמה, ששד"ל עזר בביצועו. בשנת תקע"ט נישאה לבחיר-לבה [32].

ידידותו השנייה של שד"ל נרקמה על רקע חדירה עמוקה יותר לעולמות המוסריים-למודיים, שהיו עיקר עניינו בחייו. כי בשנת תקע"ו בא לטריאסטי בן-ידו שחבד"ל (שמואל חיים בן דוד לילי), הקשיש ממנו בשלוש-עשרה שנה. בתחילה לא שם שחבד"ל את לבו לשד"ל הצעיר, והיה משתעשע עם חבריו בני גילו, משכילי-טריאסטי. חדשים רבים נכסף שד"ל לבוא בחברתם ולדון עמם בענייני חכמה. ביחוד השתוקק לכך, כששמע כי ויכוחיהם של משכילים אלה נסבו על בעיית הבחירה. אך כעבור כששה חדשים קרב אליהם בשעת חגיגה מרובת-שמחה בבית הכנסת והחל משיח עמם. ומיד נעשה שחבד"ל לידיד-נפש לשד"ל, למרות הבדל הגיל שביניהם. וידידות זו — שעיקרה שיתוף רוחני-לימודי — לא פסקה אלא אחרי שנאלץ

[29] המגיד, 111, 32.

[30] מכתבי שפת קודש, 68; המגיד 11, 19.

[31] ראה: המגיד 111, 21.

[32] המגיד VII, 17.

שחבד"ל לצאת מטריאסטי [33]. ואילו ידידותו השלישית של שד"ל היתה לו הרת-גורל, ועל-אודותיה כתב ברטט-נפשי ממש. זו היתה ידידותו ליש"ר מגוריציא. עוד לפני שנפגשו ידעו יש"ר ושד"ל זה על זה, יש"ר כבר פירסם אז את מאמרו „תורה מן השמים" [34] ושד"ל כבר כתב את „מאמר הניקוד" שנשלח ליש"ר ע"י שחבד"ל, ושניהם ציפו בכליון-עינים לפגישה המקווה. שד"ל רשם ביומנו את פרטי-פרטיו של יום פגישתם הוא ה-16 בספטמבר 1818. הוא הוסיף וכתב: „ליל שימורים היה לי הלילה הזה, ליל י"ו אלול, כי בו ידעתי את יש"ר ובו החלה אהבתנו אשר נמשכה עד יום מותו, קרוב לארבעים שנה." יש"ר היה קשיש בשש-עשרה שנה משד"ל, והיה גדול ממנו בחכמה, כפי ששד"ל עצמו מעיד, „כי למד הגימנאזיום והליציאום, גם היה בקי בלשון אשכנז", הוא היה עשיר אף מפורסם-לתהילה, מאחר שנתמנה ע"י השלטונות הצרפתיים כמורה בגימנסיה בגוריציא — היהודי הראשון שנתמנה למשרה כגון זו — וכבר התחיל להוציא לאור את תרגומו ופירושו לתורה. אבל הבדל-הגיל והבדל-המעמד לא הפיגו את הידידות שנרקמה מיד ביניהם, ושמאז שוב לא דעכה, למרות שניגודים רבים, אישיים ורעיוניים, שרו ביניהם. הם שוחחו על בעיות של פרשנות, דת, פילוסופיה ומדע, וכבר לאחר היום הראשון לפגישתם העיד יש"ר, כי ידידו הצעיר הנו אדם „יחיד בדורו" [35].

ה

אילו צדדים באופיו של שד"ל, שהיה אופי סבוך ומורכב, מוארים ב„תולדות", ובהארתם יש לגלות שרטוטים רבי-חשיבות להבנת אישיותו. עוד בנידורו של שד"ל ציינו את רב הצדדיות והניגודיות המסוגלים לו. שניאור זק"ש דיבר על כך מתוך זעם-פולמוס בהפרזה רבה, אבל ללא ספק יש קורטוב של אמת בדבריו הקיצוניים: „והוא הר משחית והוא הר-האלקים, הוא הר עיבל והוא הר גריזים . . . חושך ואור מעורבים בו, משכן לסכלות ולחכמה שם בקרבו . . . הוא נחל נובע אהבה וענוה, ומקור משחת לשנאה וגאווה, לו לב-בשר ולו לב-אבן, משביר בר ותבן, דברי ה', דברי אמת, נפלו לו בנעימים חבלים, וחלומות-שוא ידבר והבלים, יאהב שונאיו ובאוהביו יבגוד וימעל בהם מעל, חציו ש"ד וחציו מלאך ממעל . . ." [36]

ואמנם, יש ואף ב„תולדות" מתגלים ניגודים מתמיהים באופיו של

[33] המגיד VI, 33; VII, 17.

[34] יונה, 1818. כעין הקדמה לתרגום לאיטלקית ולפירוש של התורה „ספר תורת אהים".

[35] המגיד VII, 9—10.

[36] קיקיון יונה, עמ' 22.

שד"ל. לעתים מתגלה שד"ל ב„תולדותיו“ והוא מבורך ענוותנות. תוך התווית חתך-האופי של עצמו הוא אומר: „מאמו — אשר לה היה לוצאטו דומה יותר גם בטבעי גם במוסרי (כלומר גם בגופו וגם במידותיו) — ירש תמימות לב יתרה וחמלה וחנינה רבה, ואהבת-היגיעה (laboriosa diligenza) ומזג סבלן בעל המרה הלבנה (temperamento flemmatico) ומהטבע קיבל צניעות יתרה (eccessiva timidezza) ואהבת הבודדות והשתיקה. לא היה מופלג בחריפות, ואף לא בכוח הזכירה, ורבים מחבריו גברו עליו בתכונות, אך הוא גבר על כולם בעוצם שקידתו וחריצותו. אחד ממלמדיו (סאראואל) יום אחד קרא באזני התלמידים (למען יכתבו ויתרגמו בלשון צרפת) מדות כל אחד ואחד מהם, וללוצאטו נתן מדת השקידה (la diligenza di L.). . . .” [37] ענוותנות מפתיעה כגון זו מתגלה בו פעמים רבות, ואנו רואים אותו שוב ושוב צנוע, נוח לבריות, נחבא אל הכלים, מוחל על כבודו. מצד שני, מתגלה שד"ל ב„תולדותיו“ עטור שחצנות. אין הוא נמנע מלפרסם שירים לכבוד ימיה-הולדת של עצמו, ובהם הוא פונה ומדבר אל עצמו:

כוכבי, מלא חן וגדל נגה,
לא תקנדר, כי אתך אל ממעל,
צר וקלב ינבח, ישליך נעל,
אך זכרו מן הארץ ימח. [38]

עצם העובדה שהתחיל לכתוב את יומניו בגיל י"א, וביומנים אלה צירף למחקריו הרבים גם פרטי-פרטים חסרי-טעם מהוי-חיי, מתוך בטחון, שכל הקשר באישיותו ניחן בחשיבות נצחית, מוכיחה התפארות יתרה והכרת-ערך-עצמו מופרזות. למשל: שד"ל כלל ב„תולדותיו“ „שירות על חתולים“ שכתב בילדותו [39], וכן ציין מזמור תודה ובו „שבח לא בורא עולם“ ששמו בחיים לאחר ש„ראו מקרה לילה“ בליל כיפור [40]. וכשקוראי „המגיד“ התרעמו על פירסום דבריה-בל מעין אלו, יצא שד"ל חוצץ כנגדם בזעם רב, כינה אותם בשם „ליצני הדור“. והכריז כי ראוי שקוראי „שירת החתולים“

[37] המגיד, VII, 72.

[38] המגיד II, 42. כינור נעים, עמ' 233.

[39] המגיד IV, 44.

[40] המגיד VI, 16. המזמור נדפס אף בכוכבי יצחק, קונטרס כ"ז, ובכינור נעים.

עמ' 218.

דומיה "יברכו את הנער ואת הזקן, שד"ל ינוקא ושד"ל סבא" [41]. התפארות מעין זו והענקת שבח-לעצמו פזורים לרוב ב"תולדות" וכן גם באגרותיו.

אולם דומני, שניגודי-אופי אלה משלימים בעומקם זה את זה, ואמנם נקודת התיאום שביניהם מתגלית ב"תולדות" במלוא עצמתה. עם קריאת ה"תולדות" אנו נוכחים שוב ושוב עד מה היו הצניות והביישנות יסודיות באופיו של שד"ל. ואף אם היה מסוגל, ככל אדם, להתקצף שלא-כיאות בשעת כעסו, נחנו מידותיו בטוהר מוסרי בלתי-שכיח. אולם אפילו מידות אלה לא עמדו לו כמפגע בשאיפתו אל האמת. שעה שראה כשרונות וגדולה, לא בא להעלים עינו ועטו מהם בהתכחשות זייפנית, כשם שלא היה מעלים עינו מכשרונות וגדולה של זולתו. ייתכן שאין זה בגדר ה"נמוס" או ה"טקט" לגלות את הטוב המצוי ב-בעצמו. אולם, אם השאיפה-לאמת תובעת גילוי זה, אין שד"ל נרתע מכך, והוא מעיד על עצמו בלא-כיסוי: "... ואולי יש ללמוד מכאן על תכונת דמי, שהוא קר וקשה להתחמם, אבל כמה פעמים אמרו וכתבו עלי שיש ביחוס ארץ הנגב, ונ"ל כי זה וזה אמת, כי אין קץ לסבלנותי ולקרירות דמי, בכל מה שנוגע לעצמי, אך כשאני נלחם בעבור האמת והצדק, אז יחם לבבי ואין מעצור לרוחי..." [42]

ן

כאמור לעיל חסרה האוטוביוגרפיה של שד"ל עיבוד אמנותי. אף מבחינה "אדריכלית" גרידא פגום בניינה עד מאד. "תולדות שד"ל" פותחות בסיפור-זכרונות, המשובץ פה ושם בקטעי-מכתבים [43], אולם בהמשכן משתנה אופן-הרצאתו, והן עשויות פרקי-יומן — קמ"ד קטעים, ששד"ל רשם ביומנו מגיל י"א עד גיל כ"ד — ובצירוף להם הערות-ביאורים שנכתבו כעבור זמן [44]. לאחר זאת חוזר שוב אופן-הרצאה המבוסס על סיפור-זכרונות משובץ שירים, מכתבים, קטעי-מאמרים וכו', אלא שמעתה כמעט אין בו סיפוריות ותיאוריות, ורובו מוקדש למאמרים כבדה [45]. החזרות מרובות ב"תולדות", האריכות בהן מייגעת, חסר בהן חוט-שני מלכד, שידח מהן את המיותר ויצרפן מסיגיהן, שיסוך בהן אורה אחדותית בעלת רציפות וכושר-

[41] המגיד VII, 8; ראה המגיד V, 17. ראה גם י. קלוזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, II, 120; שם מובאים משפטי-התפארות של שד"ל מלוקטים מכתביו.

[42] המגיד III, 22.

[43] מכתבי שפת קודש 74—62; המגיד II, 17, 18, 19, 23.

[44] כל המשכי "תולדות שד"ל" בהמגיד החל מ-II, 32 וכלה ב-VII, 31.

[45] המגיד VII, 32 ואילך.

שכנוע אמנותי.

נוסף לקטעים הפזורים פה ושם בלא־סדר קבוע, המספרים זכרונות אישיים של שד"ל או המתארים תיאורי הווי של תקופתו, בהם דנתי במפורט, מובאים בה"תולדות" מאמרים וקטעי־מאמרים על נושאים רבים כגון: דיון במהות־השירה, בצירוף הדגמות, או לעתים תרגומי שירה, ניתוחים דקדוקיים ולימודי־משקלים [46], ובקשר אליו פרק רב־סעיפים הקרוי "הזהרות למשוררים" [47], ענייני דקדוק [48], ביאורי פסוקים ודיונים בפרשנות של התנ"ך [49], דיונים בתלמוד, בעיקר בקשר לבעיית זמנם של הנקודות והטעמים [50], ואליהם צורף פולמוס ארוך על בעיית זו עם רייפמן, גרץ ואחרים [51], שאף הם נזדרזו להשיב במאמרים — "תשובות לתולדות שד"ל" [52], חקירות בנידון גימטריא וקבלה [53], חקירות בנידון פייטנים וחכמי־ישראל בימי הביניים [54], קטעי־דברים על מידות ופילוסופיה [55], דיון מעניין בחקירה וכפירה [56], הזכרת הפילוסופיה של שפינוזה וברור יחסו של שד"ל כלפיה, ודיון ארוך ורב־עניין המנתח את מהותה של "ההשכלה הברלינית" ואת דרכם של משה מגדלסזון ונ. ה. ויזל, וכן את יחסו של שד"ל אליהם [58].

לעתים מובאות ב"תולדות" אף אילו קביעות בעלות חשיבות עקרונית בהשקפת־עולמו של שד"ל ובהסברו למהות היהדות. שד"ל כותב: "היא [הלשון העברית] לבדה (בספרים הכתובים בה) מביאה בלבו של האדם אהבה שאינה תלויה בדבר, היא ולא אחרת תרומם ילוד אשה למעלה מבקשת תועלתו, ואומרת לו במה תשכב. --- שתי תשובות רב לרבה בר בר חנה (בבא מציעא פ"ג ע"א) אין, למען תלך בדרך טובים. אין, ואורחות צדיקים תשמור — יפות וטובות מכל למודי פלוסופי יון, ומכל למודי שפינוזה

[46] המגיד 111, 1, 14, 22, 33; IV, 9, 42, 43, 44; VI, 51, 21,

22, 23; VII, 3, 8, 9, 17.

[47] המגיד IV, 54; V, 13; VI, 12.

[48] המגיד 11, 23; IV, 43, 44; VI, 15, 16, 22.

[49] המגיד 111, 1; IV, 9, 42, 43; VI, 21, 28.

[50] המגיד IV, 9; VI, 16, 21, 23; VII, 10.

[51] המגיד IV, 16, 17, 23, 24, 32, 33.

[52] המגיד IV, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27; V, 23.

[53] המגיד 111, 1, 21; IV, 42; VI, 21; VII, 4, 8.

[54] המגיד VI, 16, 23; VII, 9, 10.

[55] המגיד 111, 21, 33; VI, 21.

[56] המגיד 11, 30.

[57] המגיד VII, 3, 37.

[58] המגיד VII, 32, 33, 43, ובעיקר 37, 38, 39.

האומר שהחמלה מדה גרועה, ושעיקר חובת האדם היא לבקש תועלתו.
--- הלשון אשר בה נכתב ואהבת לרעה כמוך, הלשון אשר כל
ספריה מלמדים החמלה והחנינה, ומציאות אלוה רואה כל נעלם, ומשלם לבני
אדם כפעלם, היש דבר יקר ונכבד כזה בכל העולם?" [59]

[59] המגיד VII, 38. ראה גם 39.

